

La premsa en català de 1868 a 1939

Josep Maria Casasús*
Universitat Pompeu Fabra

Rebut 4 febrer 2014 · Acceptat 25 maig 2014

RESUM

El moviment de la Renaixença cultural potencià un primer gran desenvolupament de la premsa a Catalunya. El periodisme que es va desplegar durant aquesta època preparà les etapes següents, d'una vitalitat extraordinària, que abastaren el període que va transcórrer entre 1868 i 1939, un període que, a la vegada, es pot dividir en dues fases: una de «transició», que va des de la Restauració monàrquica (1876) fins al final de la Gran Guerra (1918), i una etapa de «modernització» que abasta, també aproximadament, els anys d'entreguerres (1919-1939). La dictadura franquista anorrea la funció que el periodisme exercia com a eina indispensable en els progressos del procés discontinu de redreçament cívic i cultural de Catalunya

PARAULES CLAU: premsa, periodisme, Catalunya, llibertat, República

ANTECEDENTS

És oportú presentar unes referències històriques inicials més reculades en el temps abans de descriure l'evolució del periodisme a Catalunya en el període comprès entre la Revolució de Setembre de 1868 —que abraça per primer cop, sense limitacions prèvies, la causa de la llibertat de premsa— i l'ensulsiada de 1939 —amb la derrota republicana i la contundent implantació de la dictadura del general Francisco Franco Bahamonde que imposà una censura ferrenya, absoluta i totalitària sobre el sistema periodístic espanyol i català.

La tradició periodística catalana venia de lluny. Barcelona i València foren les primeres ciutats de la península Ibèrica en què s'instal·laren tallers equipats amb el model d'impremta inventat per l'alemany Johannes Gutenberg cap a l'any 1450. De la mateixa manera que va passar en els països del centre d'Europa, aquell nou mètode de reproducció de textos va facilitar des del principi l'aparició de les primeres iniciatives i activitats que avui anomenem periodístiques.

El full volander de notícies més antic publicat a Catalunya que han catalogat fins ara els investigadors en hemoigrafia registral és l'intitulat «Còpia de les noves d'Itàlia», de 1557.¹

La primera publicació de periodicitat diària i de llarga durada que s'edità a Catalunya és el *Diario de Barcelona*.²

El primer número d'aquest periòdic va sortir el dia 1 d'octubre de 1792. El 28 de gener de 1994, dos anys després de complir dos-cents anys de vida, va tancar després de ser fins a aquell dia el diari més antic que es publicava al continent europeu i un dels més vells del món.

El primer periòdic que s'edità en llengua catalana fou el setmanari satíric *Lo Pare Arcàngel*, que va aparèixer l'any 1841. Tot i la modèstia de propòsits, de presentació i de continguts, *Lo Pare Arcàngel* mostra, segons els experts, trets molt significatius d'una «incipient orientació renaixentista».³ El segon periòdic en llengua catalana va ser *Lo Verdader Català* (1843), que se subtitulava «Revista religiosa, política, científica i literària» i era quinzenal i que només va treure sis números.⁴ El primer portaveu de la Renaixença literària catalana fou *Lo Gay Saber* (1868-1883), de Francesc Pelai Briz, un periòdic obert explícitament als literats catalans, mallorquins i valencians.

El Romanticisme en general i la Renaixença cultural catalana en particular potenciaren un primer desenvolupament notable de la premsa a Catalunya.

La història de la premsa catalana durant el segle XIX enregistra fenòmens equivalents als que impulsaren l'evolució del periodisme europeu en aquell mateix període.

Hom observa una hegemonia evident del model de diari d'opinió —també anomenat diari doctrinal—, caracteritzat pel predomini d'uns continguts dominats pels gèneres argumentatius (article, editorial, crítica, assaig periodístic) i els literaris o d'amenitat (fulletons o novel·les de fulletó, col·laboracions poètiques, prosa de ficció).

El pensament professional dels editors i els periodistes catalans, com dels d'arreu, s'inspirava en el «doctrinaris-

* **Adreça de contacte:** Josep Maria Casasús. Departament de Comunicació, Universitat Pompeu Fabra. Carrer Roc Boronat, 138. 08018 Barcelona. Tel.: +34 935 422 387. E-mail: josep.casasus@upf.edu

me», un corrent d'opinió que justificava i estimulava el compromís de cada periòdic i de cada autor amb unes idees polítiques, morals, econòmiques, socials, culturals, filosòfiques o religioses concretes.

Aquest conjunt de trets diferencials respecte a un concepte més ampli del periodisme conforma la llarga fase històrica que es coneix avui, en general, com l'«etapa del periodisme ideològic» en l'evolució de la premsa moderna.⁵

Dins del marc d'aquest panorama general que caracteritza la premsa d'Europa durant gairebé tot el segle XIX, Catalunya presenta unes peculiaritats pròpies. Els grans debats ideològics, les lluites polítiques i les contradiccions socials i econòmiques que s'entaularen en diverses parts d'Europa després de la Revolució Francesa potenciaven l'ús de la premsa com a arma incruenta, com a instrument essencial per als combats dialèctics.

El desvetllament del nacionalisme català mitjançant la recuperació de la identitat de llengua, història, dret i cultura que va impulsar la Renaixença enllaçava amb aquella tendència continental, però alhora es configurava a Catalunya com un moviment amb unes característiques nacionals singulars.⁶

La premsa i el periodisme que varen créixer a Catalunya durant aquesta època prepararen les etapes següents, d'una vitalitat extraordinària, que abastaren el període que va transcórrer entre 1868 i 1939. Es tracta d'un període que, a la vegada, es pot dividir en dues grans fases: una etapa de «transició», que va des de la Restauració monàrquica borbònica (1876) fins al final de la Primera Guerra Mundial (1918), i un període que podem qualificar de «modernització» que comprèn, també aproximadament, els anys d'entreguerres i que és contemporània de la cultura de masses amb el retrocés de l'analfabetisme (1919-1939).⁷

El conjunt d'aquestes dues etapes de la història de la premsa catalana conforma un període en el qual proliferen les iniciatives empresarials i professionals a escala general catalana, però molt particularment en l'àmbit local i comarcal, i també pel que fa referència a publicacions sectorials, d'associacions i especialitzades.

Catalunya és una de les nacions europees que ha tingut més capçaleres de periòdics de tota mena. Aquest extraordinari desplegament de les capacitats i de les activitats periodístiques es reflecteix, necessàriament, en l'abundor d'estudiosos de la premsa, professionals i amateurs, i de col·leccionistes de periòdics que han dedicat la seva atenció a aquests fenòmens de comunicació social.

L'escola catalana d'hemerografia —alimentada en un principi per aquestes iniciatives individuals i voluntaristes en les quals destacaren pioners il·lustres—⁸ va assolir un alt nivell metodològic gràcies a la modèlica Escola de Bibliotecàries que va fundar la Mancomunitat de Catalunya d'Enric Prat de la Riba l'any 1914 i que va arribar a una excel·lent maduresa acadèmica en els darrers anys del període comentat en aquest article.⁹

LLIBERTAT DE PREMSA I TRANSICIÓ PROFESSIONAL

La Revolució de Setembre de 1868 va obrir el període de més llibertat de premsa i d'impremta del segle XIX. L'anomenat Sexenni Democràtic que s'encetava aquell any va començar amb la supressió de totes les restriccions a l'activitat periodística i editorial. Però els governs successius l'anaren limitant i fins i tot suspenent, sobretot en esdevenir-se les insurreccions republicanes i federalistes de 1869 i les revoltes cantonals i la nova guerra carlina de 1873.¹⁰ El carlisme fou un moviment antiliberal i contrarevolucionari amb una base en bona part popular.

Uns anys després, la generalització social de l'esperit de la Renaixença catalana i la primera estabilitat política i constitucional derivada de la Restauració monàrquica espanyola de 1876 facilitaren el naixement de diaris, en llengua castellana, que consolidarien una sòlida tradició periodística catalana del segle XIX que arribaria fins a finals del segle XX: *El Correo Catalán*, fundat el 1876, inicialment tradicionalista i tancat el 1985; *El Noticiero Universal*, fundat el 1888 i tancat el 1985, i *La Vanguardia*, fundada el 1881, i amb dues edicions, una en català, des del mes de maig de 2011.

Fins a la primeria del segle XX, però, el diari més influent a Catalunya fou el *Diario de Barcelona*, dirigit durant gairebé quaranta anys per Joan Mañé i Flaquer (1823-1901), el més cèlebre dels periodistes catalans del segle XIX, autor de la columna més llegida a la seva època per una burgesia liberal i regionalista que apreciava els seus articles com si fossin un oracle infal·lible.

Els diaris en llengua catalana començaren a sorgir també en aquesta època. Va trencar el foc el *Diari Català* (1879-1881), promogut per Valentí Almirall (1841-1904), el més rellevant dels periodistes catalans de finals del segle XIX.¹¹ Després aparegué el diari *La Renaixensa* (1882-1905), de Pere Aldavert i Àngel Guimerà, periòdic portaveu de la Unió Catalanista a partir de 1891.¹² No va suportar la competència de *La Veu de Catalunya* (1899-1936), el més important dels diaris en llengua catalana del primer quart del segle XX i portaveu oficial del partit Lliga Regionalista de Catalunya, fundat el 1901.¹³ Fou durant el primer quart del segle XX la més poderosa, organitzada i estable de les formacions democràtiques catalanes, de signe conservador, que el 1933 adoptà el nom de Lliga Catalana. Rival i en certa forma antagonista de *La Veu de Catalunya* fou el diari *El Poble Català* (1906-1918), republicà i nacionalista català, dirigit successivament per Joan Ventosa i Calvell, Francesc Rodon, Pere Coromines i Ignasi Ribera Rovira, amb Gabriel Alomar com a ideòleg més notable.¹⁴

En aquells anys de tombant de segle es consolidà a la premsa catalana un primer sistema territorial de comunicació bastant descentralitzat, amb el naixement de diaris locals i comarcals que es mantindrien fins a la Guerra Civil espanyola de 1936-1939. Moltes ciutats catalanes generaren sistemes propis de premsa que reproduïen a escala

el model de Barcelona, tant pel que feia a la varietat de continguts com a la influència exercida en les seves àrees geogràfiques corresponents.¹⁵

Els exemples més destacats són els següents: a la ciutat de Girona, *Diario de Gerona* (1888-1936) i *El Autonomista* (1895-1939); a Reus, capital de la comarca del Baix Camp, demarcació provincial de Tarragona, sortiren *Diario de Reus* (1859-1938) i *Las Circunstancias* (1874-1936); a la ciutat de Tarragona, *Diario de Tarragona* (1853-1939); a Sabadell, una capital de la comarca del Vallès Occidental, demarcació provincial de Barcelona, va sortir *Revista de Sabadell* (1886-1935); a la ciutat de Lleida, *El País* (1878-1937); a Mataró, capital de la comarca del Maresme, demarcació territorial de Barcelona, aparegué *Diario de Mataró* (1895-1936), i a Vilanova i la Geltrú, capital de la comarca del Garraf, demarcació provincial de Barcelona, es publicà *Diario de Villanueva y la Geltrú* (1850-1936).

Al principi del segle xx, el model general de diari comença a configurar-se d'acord amb els prototips de diari informatiu que des de la segona meitat del segle anterior s'imposava a les cultures anglosaxones segons el patró que acreditava *The Times*, de Londres.

La introducció del model de diari informatiu fou més tardana a Catalunya a causa de la duració del clima social de tensions polítiques, que són el camp adobat per als diaris d'opinió, ideològics i de partit, i també com a conseqüència de la lenta incorporació de les novetats tècniques i d'infraestructura vinculades a la comunicació (xarxa de ferrocarrils, telègraf, telèfon, rotativa, linotípia, fotografia) que fomentaren la concepció industrial i comercial dels diaris d'empresa o independents en política —anomenats també comercials o mercantils—, basats sobretot en els anuncis publicitaris i en l'explotació de la notícia d'actualitat i d'esdeveniments rellevants com a matèria primera.

La decadència del *Diario de Barcelona* —que havia estat hegemònic en l'opinió pública del segle xix— i el progressiu creixement de *La Vanguardia*, un prototip d'aquestes noves fórmules de diari industrial, són dos fenòmens connexos i representatius del canvi de tendència general en la premsa catalana.¹⁶

Els gèneres i els estils periodístics evolucionaren d'una manera paral·lela —i fins i tot s'anticiparen— als canvis de model hegemònic de diari. La genuïna tradició catalana de la crònica —sobre la qual es poden invocar antecedents històrics allunyats i indirectes en la reeixida aportació historiogràfica dels grans cronistes catalans medievals—¹⁷ que havia renovat Robert Robert (1830-1873) en el terreny del periodisme polític va entrar en el camp del modern periodisme de guerra amb els excel·lents reportatges de Víctor Balaguer (1824-1901) com a corresponçal enviat a la guerra italoaustríaca de 1859 i del valencià Joaquim Mola (1822-1882), corresponçal a la mateixa guerra; del també valencià Francesc Peris Mencheta (1844-1916) des dels fronts de combat de la Tercera Guerra Carlina (1872-1876), i amb l'experiència agitada i turbulenta de Sadurní Ximénez (1853-1933), corresponçal de premsa en aquella

darrera guerra carlina, en la contesa entre Rússia i Turquia de 1877-1878 i en la italoetiòpica de 1894-1896.

El magisteri directe de Mañé i Flaquer va influir d'alguna manera en la generació del Modernisme català, la d'aquells periodistes que arribarien a la maduresa professional en els anys de transició de segle. En aquell temps confluïren línies d'evolució i experiències innovadores diverses: l'exercici de la crítica avançada en Joan Sardà (1851-1898) i en Josep Yxart (1853-1895); la renovació del costumisme en Raimon Casellas (1855-1910) i la continuïtat exigent de l'articulisme polític i social en Joan Maragall (1860-1911), Miquel dels Sants Oliver (1864-1920) i Gabriel Alomar (1873-1941).

El Modernisme neix de la mà de la revista cultural *L'Avenç*, fundada per Jaume Massó i Torrents, amb una primera època de 1881 a 1884 i una de segona de 1889 a 1893, amb Ramon Casas Carbó com a soci. Aleshores, a redós de la revista nasqueren la impremta innovadora, la llibreria, la influent tertúlia literària i l'editorial del mateix nom, que publicà la més important col·lecció de llibre clàssic de butxaca de l'època: la Biblioteca Popular de *L'Avenç*. Continuadora de *L'Avenç* fou *Catalònia* (1898-1900).¹⁸ Però la revista modernista per antonomàsia fou *Juventut* (1900-1906), dirigida per Lluís Via i dotada també d'una biblioteca que publicà fins al 1914 algunes de les obres literàries més característiques del moviment.¹⁹ Una altra revista modernista d'alta qualitat fou *Pèl & Ploma* (1899-1903), de Ramon Casas i Miquel Utrillo.

Una altra revelació determinant en la premsa catalana d'aquell tombant de segle fou el relleu adquirit per la dimensió periodística del polític Enric Prat de la Riba (1870-1917), primer president de l'organisme preautonòmic anomenat Mancomunitat de Catalunya (1914). Prat de la Riba va renovar l'estil de l'articulística política, a la qual va dotar de vigoria i de naturalitat.²⁰

La darrera gran personalitat històrica del periodisme polític d'aquella generació seria Antoni Rovira i Virgili (1882-1949), autor de peces d'opinió que destacaren per la lucidesa interpretativa i per la claredat expositiva.

La prosa periodística narrativa i descriptiva en llengua catalana havia assolit uns anys abans unes primeres fites de funcionalisme i de dignitat literària en els relats de viatges (pel nord d'Àfrica, el Pròxim Orient, el centre d'Europa i Rússia) de Jacint Verdaguer (1845-1902), poeta i sacerdot que també va destacar per la qualitat del seu cicle d'articles intítulat «En defensa pròpia» (1895-1897), un cicle que es pot comparar positivament amb altres grans monuments del periodisme de combat, polèmic i de defensa, tan característics d'aquella època, com la famosa campanya d'Émile Zola a propòsit de l'«affaire Dreyfus» (1898).

El també eminent poeta Joan Maragall (1860-1911) fou, en certa manera, una fita culminant en l'evolució de la millor articulística catalana. Però la seva posició crítica i exigent, que era minoritària entre la intel·lectualitat del seu temps, respecte a moltes posicions socials i ideològiques de la burgesia catalana no permet afirmar que la seva

obra periodística acomplís la mateixa funció de lideratge en l'opinió pública que havia tingut el treball de Mañé i Flaquer. La trilogia d'articles que va escriure Maragall com a conseqüència de l'anomenada Setmana Tràgica catalana de 1909 («Ah! Barcelona», «La ciutat del perdó» i «L'església cremada») són encara avui un model d'alt periodisme ètic, honrat i compromès.

En la premsa catalana d'aquests anys broten unes primeres manifestacions de formes una mica més avançades de periodisme informatiu, com per exemple alguna peça de Pere Coromines (1870-1939) que ha estat apreciada com una anticipació dels futurs reportatges d'investigació i de precisió en les periodístiques anglosaxones.

Però l'articulisme consolidat en l'etapa anterior encara dominava en la consideració social i professional del periodisme català dels primers decennis del segle xx.

Dins d'aquest gènere tan ampli de l'article, la variant d'estil més original de la primera generació del Noucentisme català l'aportaria Eugeni d'Ors, Xènius (1881-1954), que durant catorze anys va mantenir la secció diària del «Glosari», amb aportacions que han merescut novellament citacions positives en tractats i manuals de retòrica moderna i d'anàlisi literària.²¹

En aquesta generació d'Ors va destacar també la tasca periodística d'estilistes i crítics que pujaren els darrers graons de la transició vers la modernitat en l'obra per a la premsa: Jaume Bofill i Mates (1878-1933), Carles Rahola (1881-1939), Josep Carner (1884-1970) i Alexandre Plana (1889-1940). També s'enregistraren en aquell temps les primeres mostres notables del nou periodisme científic, com són els casos de l'astrònom Josep Comas i Solà (1868-1937), del filòsof Joaquim Xirau (1895-1946) i de l'economista Joan Crexells (1896-1926).

A partir de 1922, el diari barceloní *La Publicidad* es va catalanitzar de la mà dels intel·lectuals d'un partit nou, Acció Catalana, molt crític amb la moderació possibilista de la Lliga Regionalista de Francesc Cambó. Aquest diari, d'una notable qualitat de contingut, durà fins al gener de 1939, assolí un nombre de lectors comparable al de *La Veu de Catalunya* i el seu prestigi i la seva influència sobrevisqueren al fracàs electoral en el període republicà de la formació política que l'inspirava.

En l'àmbit cultural jugà un paper important la *Revista de Catalunya*. Dirigida inicialment per Antoni Rovira i Virgili entre 1924 i 1929, reaparegué el 1930 sota la direcció de Ferran Soldevila fins al 1934. El 1938 inicià la seva tercera època sota el patrocini de la nova Institució de les Lletres Catalanes. Fou una revista intel·lectual, però amb una eficient voluntat divulgadora. A partir de 1986 conegué una nova època a Barcelona, sota la direcció del recentment desaparegut Max Cahner.²²

LA PREMSA SATÍRICA, INFANTIL I FEMENINA

Durant tots els períodes aquí indicats, les revistes satíriques en llengua catalana tingueren una vida molt vigorosa.

La primera fou *Un Tros de Paper* (1865). El setmanari de vida més llarga fou el popular *La Campana de Gràcia* (1870-1934), que en una de les seves suspensions governatives donà lloc a *L'Esquella de la Torratxa* (1872-1939), totes dues revistes republicanes independents i anticlericals, addictes des del 1906 a un catalanisme transversal i crític de centreesquerra.²³ Catalunya tingué en aquella època dibuixants de la talla de Joan Llaverias, Ricard Opisso, Josep Costa (Picarol), Melcior Niubó (Niv), Feliu Elias (Apa) i Junceda. Santiago Rusiñol, Prudenci Bertrana, Gabriel Alomar, Màrius Aguilar, Antoni Rovira i Virgili i altres escriptors col·laboraren en aquestes revistes populars. La premsa de combat solia tenir un director de palla, un director fals que, a canvi d'una compensació econòmica, era qui patia els processos i la presó quan queien les sancions sobre el periòdic. *Cu-Cut!* (1902-1912) fou una revista satírica afí a la Lliga Regionalista i patí el 1905 un atac dels militars de la guarnició de Barcelona, com el diari *La Veu de Catalunya*.²⁴ De la mateixa època és una altra revista satírica catalanista, *La Tralla* (1903-1907), que patí nombroses suspensions i càstigs governatius i que conegué una segona època entre 1922 i 1923. *Cuca Fera* (1917) i *El Borinot* (1923-1927) completaren el panorama. Una revista catalanista molt incisiva fou *L'Estevet* (1921-1923) de Manuel Carrasco i Formiguera, que patí presó a causa d'un acudit considerat ofensiu per a l'Exèrcit. Més llarga vida tingué *Papitu* (1908-1937), catalanista d'esquerra, dirigit per l'artista Feliu Elias (Apa) i l'escriptor Francesc Pujols. Evolucionà vers el vessant eroticosicalíptic i fou molt popular.²⁵ Però el setmanari més famós de la premsa satírica catalana, ja en l'època republicana, fou *El Be Negre* (1931-1936). Seguí el model de *Le Canard enchainé*, tingué com a caricaturista Valentí Castanys i fou dirigit per Josep M. Planas i Martí, un gran reporter que fou assassinat l'agost de 1936 per una patrulla anarquista per les seves investigacions anteriors sobre pistolers i terroristes. Implacable amb tots els partits, *El Be Negre* no perdonà ni Acció Catalana Republicana, partit en l'òrbita del qual es movia.²⁶ La premsa humorística en català tingué tal èxit que en l'àmbit de la premsa esportiva aparegué i creà escola el setmanari *Xut* (1926-1936).

Els diaris solien tenir una plana o secció femenina convencional —moda, bellesa, llar, família—, però la primera gran revista il·lustrada, *La Il·lustració Catalana*, que tingué dues èpoques diferents, la primera de 1880 a 1894, plenament vuitcentista, i la segona de 1904 a 1917, més moderna, es dotà a partir de 1907 i fins a la seva desaparició el 1917 d'un suplement mensual d'una gran categoria, *Feminal*, dirigit per Carme Karr. La revista estava atenta al sufragisme anglès, sense compartir-ne el radicalisme, i mostrava models de dones que desenvolupaven papers fins aleshores reservats als homes en les professions, les arts i els esports.²⁷ Més popular i d'una vida més llarga, encara que menys innovador, fou el setmanari catalanista independent *La Dona Catalana* (1925-1938), explícitament emparentat amb *En Patufet*, la revista catalana de

més tirada de tots els temps, amb una existència molt llarga que va de 1904 a 1938. Aquesta revista, la més important per a infants i adolescents, amb la seva figura principal que fou l'escriptor Josep Maria Folch i Torres a partir de 1918, ensenyà a llegir i a escriure en català tres generacions que no podien aprendre la seva llengua materna a l'escola i arribà a tenir una tirada de 65.000 exemplars i un nombre de lectors que es calcula en 325.000.²⁸

LA MODERNITZACIÓ PERIODÍSTICA POTENCIADA PER LA SEGONA REPÚBLICA

El procés de decidida modernització de la premsa catalana, iniciat en els anys de la Primera Guerra Mundial o Gran Guerra, s'accelerà als anys trenta del segle xx, esperonat pel règim de llibertats propiciat per la Segona República espanyola en la seva dimensió catalana de la Generalitat republicana. Però quedà estroncat, durant quaranta anys, com a conseqüència de la guerra d'Espanya de 1936-1939 i la posterior llarga postguerra sota el domini de la dictadura del general Francisco Franco.

Els trets més sobresortints d'aquesta modernització periodística catalana tardana —que es desplegarà de manera paral·lela al procés de parcial catalanització lingüística de diaris i revistes— són els següents: 1) progressos professionals del model de diari informatiu devers les fórmules més avançades del futur diari d'explicació; 2) aparició de revistes més obertes a les novetats i al cosmopolitisme; 3) primeres explotacions periodístiques dels nous mitjans de comunicació (sobretot de la fotografia instantània i del reportatge amb l'adaptació de la càmera lleugera Leica a l'exercici professional; del cinema documental i de reconstrucció històrica per influència del soviètic Serguei Eisenstein, i de la ràdio com a mitjà de difusió popular que jugaria un paper determinant en els episodis turbulents d'aquell període); 4) consolidació d'algunes empreses editores (el cas més representatiu fou el de *La Vanguardia*, propietat de la família Godó); 5) normalització professional de les funcions periodístiques del corresponçal i de l'enviat especial, i 6) incorporació de les noves tècniques de redacció i dels nous gèneres (el periodisme d'investigació, el reportatge novel·lat, el gran reportatge en format de llibre, l'interviu, el periodisme de precisió, la crònica literària d'esports, gastronomia, discografia, modes, jazz, flamenc, *varietés* i circ; i la crítica de cinema) i aparició de les primers dones en un món fins aleshores d'homes com era el del periodisme. La premsa en català destacava en tots els camps: premsa esportiva, premsa infantil, premsa femenina, premsa satírica, i no sols en el camp cultural.

Els fenòmens de modernització que es poden observar històricament en la premsa catalana d'aquells anys d'entreguerres concorden amb els que es produïen aleshores en altres cultures periodístiques europees, com la francesa, l'alemanya o la sueca. El progrés de la catalanització lingüística de la premsa fou aleshores un fet visible. Mentre

que el 1927, dins el marc polític hostil de la dictadura de Primo de Rivera, la premsa diària en català tenia onze capçaleres, l'any 1933 arribava a les vint-i-una, que sumaven el 25 % de la tirada global en lloc del 15 % de l'any 1927.

El periodisme paraliterari o ideològic, assagístic i doctrinal, que havia dominat d'una manera més o menys perllongada tot el continent europeu, fou substituït progressivament, com a activitat hegemònica, per un periodisme funcional, informatiu i més «racionalista», portat a terme per periodistes professionals; és a dir, per tècniques de la comunicació.²⁹

No fou, però, fins al final de la primera dictadura del general Miguel Primo de Rivera i durant la Segona República que es van produir més naixences de diaris en llengua catalana: *La Nau* (1927-1933), *El Matí* (1929-1936), *Diari de Reus* (1930-1938), *L'Opinió* (1931-1934), *Diari d'Igualada* (1931-1936), *La Humanitat* (1931-1939), *La Veu del Vespre* (1933-1934), *L'Instant* (1935-1936), *Última Hora* (1935-1938) i *La Rambla. Esport i Ciutadania* (1936-1939). Catalanització i modernització foren fenòmens comunicatius indistingibles sobretot en la fase de màxima desclosa, entre els anys 1931 i 1936.³⁰ *L'Opinió* fins al 1933 i *La Humanitat* foren portaveus d'Esquerra Republicana, el partit que governava la Generalitat de Catalunya.³¹

Dos grans diaris d'aquesta etapa del període històric comentat —*La Vanguardia* i *La Publicitat*— decantaren el model estrictament informatiu que havien abraçat devers les receptes de presentació i contingut del nou periodisme de prototip informatiu-interpretatiu a la manera anglosaxona.

Altrament, als anys trenta, aparegueren els primers assaigs catalans de diaris del model genuí anomenat popular sensacionalista (*L'Instant*, *Última Hora*), vinculats d'alguna manera al nou univers comunicatiu que obria la comercialització de la ràdio. Foren experiències de premsa diària que van ser engolides, com tantes altres coses, per la Guerra Civil espanyola de 1936-1939.

També en el sector dels setmanaris i de les revistes de periodicitat més dilatada sorgiren en aquesta època capçaleres que excel·liren per la seva influència social, el seu estil adaptat a diversos segments de públic lector i la seva qualitat segons els estàndards de models acreditats en diverses cultures periodístiques europees: són els casos de *D'Ací D'Allà* (1918-1936) i *Mirador* (1929-1936).

L'efímera revista *Imatges* (1930) fou una altra mostra molt digna de la voluntat d'arreglar l'oferta de premsa catalana amb fórmules internacionals, com era en aquest cas el *Vu* francès, que li va servir d'inspiració pel que fa a tractaments i temes preferents d'atenció periodística.

D'Ací D'Allà es va distingir per la seva elegància, el seu to, l'enfocament innovador i el cosmopolitisme, principalment durant els anys en què la va dirigir Carles Soldevila. Era una revista a l'estil dels grans magazins europeus del seu temps. L'hivern de 1934 va publicar un número extraordinari dedicat a l'art del segle xx (amb una obra de l'emergent Joan Miró a la portada), número especial que

fou valorat amb èmfasi pels experts i especialistes en art d'arreu del món. Era una revista que complia una doble funció: la de promoure la consciència de catalanitat en els sectors elitistes i la d'esperonar l'atenció de la burgesia industrial i comercial per les novetats culturals i artístiques. En les diverses seccions d'aquesta revista dominaven, tot i això, els temes i els assumptes relacionats amb modes, novetats, esports, lleure, vacances o turisme. Era un «aparador català de la modernitat».³²

Per la seva banda, el setmanari *Mirador*, sota la batuta de Manuel Brunet i Josep Cabot, va posar molta cura particular a ocupar-se dels àmbits polítics, socials i culturals tractats amb rigor i amb un estil més convencional, dirigit a les classes mitjanes i professionals. Era el millor exemple d'un gran setmanari orientat als sectors més amplis de la burgesia catalanista culta. Fou una de les millors publicacions de la Catalunya republicana.³³

La potent promoció de periodistes catalans que modernitzarien un panorama professional que havia estat massa dominat per l'articulisme de despatx irrompria en aquesta fase de la història de la premsa. És cert que es perllongà la tradició de l'articulisme acadèmic i de la crítica erudita mitjançant l'obra periodística de Josep Maria Capdevila (1892-1979) i de Carles Riba (1893-1959), així com de la secció «Tros de paper» de Joan Oliver i dels articles de la sèrie «Meridians» de J. V. Foix (1893-1987). Però començaren a destacar les experiències, més informatives i modernes, d'Agustí Calvet, Gaziel (1887-1964), i d'Eugeni Xammar (1888-1973), com a corresponsals de guerra i de postguerra, i les de Josep Maria de Sagarra (1894-1961) i les dels ja esmentats Joan Crexells i Josep Carner, com a corresponsals incidentals a l'estranger, a més d'articulistes excel·lents.³⁴

Entre els periodistes de la promoció més madura d'aquesta generació modernitzadora destacaren també Joan Tomàs (1892-1968) i Sebastià Gasch (1897-1980), en les cròniques de circ, dansa, music-hall, jazz, flamenc i cinema; Manuel Brunet (1889-1955), en el reporterisme; Carles Soldevila (1892-1967), en la columna mundana a la manera francesa, elegant i dúctil, irònica i distant; el sacerdot Carles Cardó (1884-1958), en l'apologètica catòlica moderna; el novel·lista Francesc Trabal (1899-1957), amb un periodisme d'humor càustic que enllaçava amb l'avantguarda i amb el surrealisme; el geògraf Pau Vila (1881-1980), en el periodisme de precisió sobre matèries de producció agropecuària i consum; Joan Alavedra (1896-1981), en la primera experiència rellevant de comentari periodístic emès per ràdio, i, per davant de tots, l'obra ingent de Josep Pla (1897-1981).

L'obra completa de Pla, eminentment periodística, publicada després en llibres, ocupa més de quaranta volums i quasi trenta mil pàgines. L'escriptor i periodista sud-americà Mario Vargas Llosa ha afirmat que l'obra «oceànica» de Josep Pla és comparable a la dels millors articulistes americans i europeus dels segles XIX i XX.

Tot i la posició secundària a què fou relegat l'articulisme per aquesta generació, convé remarcar que l'obra

d'Agustí Calvet, Gaziel, en aquesta modalitat de gènere entroncava clarament amb la tradició del periodisme d'«orientació» que inicià Mañé i Flaquer al segle XIX, en assumir des de la direcció del diari *La Vanguardia*, als anys trenta, la funció de guia de la burgesia liberal i conservadora del país. Gaziel, però, sumava a les seves qualitats d'articulista el tarannà de periodista modern, tant en els treballs d'organització i de renovació de periòdics, que ell experimentà positivament en el diari de més difusió a Catalunya, com abans amb les seves cròniques exemplars de corresponal de la Gran Guerra i de periodista viatger.

Una altra personalitat que va reeixir en l'articulística d'aquesta generació fou el ja esmentat Josep Maria de Sagarra, en la seva condició d'autor de les seccions setmanals del diari *La Publicitat* i del setmanari *Mirador* intitolades, respectivament, «Cafè, copa i puro» i «L'aperitiu». Sagarra va escriure per a aquestes columnes periòdiques unes autèntiques peces mestres del periodisme d'amenitat. La seva prosa periodística era vitalista, vigorosa, fluida, moderadament provocadora i revulsiva, capaç de desvetllar en el lector una recepció cordial i atractiva.

També cal fer un esment especial de l'estil àgil, refinat, de frases breus, modèlic dins la periodística catalana contemporània, que va practicar durant disset anys, ininterrompudament, en la premsa, el Carles Soldevila dels més de set mil articles de les seccions que duïen la rúbrica, successivament, d'«Hojas de dietario» i «Fulls de dietari», publicades al diari *La Publicitat* abans i després de la catalanització d'aquest periòdic.

Està admès que Josep Pla, tanmateix, és el més representatiu dels periodistes d'aquesta etapa històrica de canvis a la premsa i el més complet dels periodistes catalans de la seva generació pel que fa al conreu de les diverses modalitats redaccionals. La seva llarga tasca com a corresponal i enviat especial a l'estranger, com a cronista parlamentari a Madrid durant els anys decisius i turbulents de la Segona República espanyola i com a articulista i comentarista de l'actualitat quotidiana en els anys de la postguerra, marcaren una llarga experiència íntegrament professional en la qual va poder abordar tots els gèneres nous i tradicionals (crònica, reportatge, entrevista, enquesta, semblança, crítica, informació), però també l'article d'humor i el quadre de costums, amb els quals recuperà, a la catalana, la vella tradició anglosaxona d'Addison i Steele, però també la de Montaigne i els moralistes francesos.

Pla fou un referent fins i tot entre la gent més jove de la seva generació. En aquella novella promoció que la guerra espanyola dels tres anys estroncava si més no en la seva integritat, despuntaven Carles Sentís (1911-2011), Avel·lí Artís Gener, Tísner (1912-2000), i el dissortat Josep Maria Planes (1908-1936) per les seves aportacions pioneres al periodisme català d'investigació en matèries polítiques i socials. La inquieta Irene Polo (1911-1942) ocupà un lloc primicer a la professió, molt jove encara, com a reportera coratjosa, innovadora i imaginativa.³⁵ L'entrada de dones al periodisme professional i no sols a l'instrumental fou una de les novetats del període.³⁶ Andreu Avel·lí Artís,

Sempronio (1908-2006), conreà una forma molt personal de crònica ciutadana a la *Revista de Catalunya* del temps de la guerra espanyola. Josep Maria Massip (1904-1973) i Josep Maria Lladó Figueres (1910-1996) assumiren importants responsabilitats periodístiques en esclatar la guerra i la revolució el juliol de 1936. Josep Manyé (Jorge Marín) (1909-2000) aprofità el seu precoç aprenentatge en experiències juvenils com a periodista a Barcelona per a desplegar una important funció professional en les emissions en català i en castellà de la BBC de Londres en els anys difícils de la postguerra.

La transformació modernitzadora i l'avantguarda, en alguns casos, representades per aquests periodistes i per les publicacions que els acolliren fou, en definitiva, la positiva conseqüència històrica de l'esperit regeneracionista de la Renaixença que va impregnar les empreses i les iniciatives culturals catalanes successives del Modernisme i del Noucentisme, iniciatives que, en el camp del periodisme, desembocaren en l'excepcional desclosa professional dels anys trenta del segle xx.

LA GUERRA CIVIL

La guerra espanyola de 1936-1939, iniciada per la rebel·lió del general Franco i altres militars, i l'esclat simultani a Catalunya d'una revolució dominada inicialment pels anarquistes alteraren greument el creixement sostingut i l'estabilitat esponerosa del sistema de premsa configurat des dels primers avenços del periodisme liberal a mitjan segle XIX fins a l'aparició d'una premsa de masses embrionària als primers decennis del segle xx.³⁷

Com a conseqüència dels canvis polítics, socials i econòmics esdevinguts a Catalunya a partir del 19 de juliol de 1936, els diaris de dreta o de centre van desaparèixer, tot i que molts d'ells no tenien res a veure amb la insurrecció militar ni amb els objectius que dugueren aquell sector rebel de l'exèrcit espanyol a mantenir durant tres anys una guerra contra el govern legítim de la República. Eren els casos de *La Veu de Catalunya*, *L'Instant* i el catòlic *El Matí*, periòdics catalanistes i demòcrates.

Els partits revolucionaris s'apoderaren de les seues d'aquests diaris i, si era el cas, dels seus tallers d'impressió. *El Matí*, diari fundat el 1931 per Manuel Carrasco i Formiguera —i vinculat poc temps després al partit democratacristià (Unió Democràtica de Catalunya, UDC) que ell liderà fins que fou executat pels franquistes—, fou expropiat pel Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), dominat pels comunistes, per tal de transformar-lo en el seu òrgan periodístic sota la capçalera *Treball*.³⁸

Un altre canvi radical fou el que va afectar *La Veu de Catalunya*, portaveu oficiós de la Lliga Catalana, partit catalanista conservador. Va passar a mans del sindicat anarquista CNT. Aprofitaren la seva infraestructura per a treure una nova capçalera: *Catalunya*. D'aquesta manera, l'anarcosindicalisme disposava d'un diari en català, però

només entre 1937 i maig de 1938, en què desaparegué deixant pas al portaveu de la directiva de la CNT, traslladada a Barcelona, publicat en castellà.³⁹

El PSUC també ocupà el diari *La Rambla*, fundat amb el lema «Esport i ciutadania» pel periodista i empresari Josep Sunyol i Garriga, president del Futbol Club Barcelona, afusellat pels franquistes l'agost del 1936 en ser capturat quan anava a visitar els combatents catalans que defensaven la República en terres castellanes.

En el sector de la premsa en llengua catalana sobreviuen amb dificultats, mantenint les capçaleres pròpies, els diaris oficiosos d'ERC (*La Humanitat* i *Última Hora*) i el del partit Acció Catalana Republicana (ACR), *La Publicitat*.

El diari *Las Noticias*, especialitzat en informació comarcal, es va convertir en òrgan de la UGT, sindicat fins aleshores amb predomini socialista que durant els anys de guerra cedí terreny a una nova hegemonia comunista.

El *Diario de Barcelona*, de llarga tradició monàrquica, fou convertit, amb la nova capçalera *Diari de Catalunya*, en l'òrgan de l'organització Estat Català, independentista, separada el maig de 1936 d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC).

El Correo Catalán, diari vinculat als carlins, va passar a ser absorbit per *La Batalla*, el portaveu del Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM).

Altres diaris en llengua castellana que havien mantingut una certa distància respecte al partidisme durant els anys anteriors a la revolució continuaren sortint sense més entrebancs que els derivats de la guerra, com era l'escassetat de paper i la censura prèvia militar. Foren els casos d'*El Noticiero Universal*, *La Noche* i *El Diluvio*.

No hi hagué alteracions, és clar, en el diari anarquista *Solidaridad Obrera*, òrgan de referència de la nova hegemonia política i social a la Catalunya revolucionària.⁴⁰

Tot i els canvis de propietat i de capçaleres, durant la guerra va continuar sortint, amb moltes dificultats, la majoria dels trenta-sis diaris que es publicaven en diverses ciutats de Catalunya el juliol de 1936.

La Vanguardia, el diari més influent durant la Segona República, va passar per unes vicissituds particulars pel que fa al seu règim de propietat i d'explotació entre 1936 i 1939. El Govern de la Generalitat va confiscar l'empresa. El document que regulava la confiscació concretava que aquest diari, per la seva condició de «periòdic d'informació», havia passat a dependre del Departament de Governació de la Generalitat de Catalunya. El fet de definir *La Vanguardia* com un diari d'«informació» tenia una rellevància especial en aquell context. Els altres diaris, els d'«opinió», no rebien el mateix tracte.

Uns mesos després, com a conseqüència del decret de col·lectivitzacions de la Generalitat, del 15 de novembre de 1936, el poder intern fou exercit en aquell diari per un consell d'empresa. *La Vanguardia* col·lectivitzada es va dotar un any després d'uns estatuts que definien d'aquesta manera, oficialment, la naturalesa del diari expropiat: «Empresa colectiva de producción y trabajo de duración

indefinida». Més tard, quan s'instal·là a Catalunya el Govern republicà espanyol, *La Vanguardia* esdevingué l'òrgan oficiós del president Juan Negrín fins a la caiguda de Barcelona.⁴¹

Aquest final de període en el diari *La Vanguardia* és significatiu del destí que esperava a tota la premsa catalana quan les tropes rebels del general Franco ocuparen el territori català. El títol de primera plana de *La Vanguardia* del dimecres 25 de gener de 1939 tenia un regust d'arenga desesperada i pretensions d'oracle ingenu: «El Llobregat puede ser el Manzanares de Barcelona». L'endemà, el dijous 26, creuaren aquest riu català les primeres tropes del cos d'exèrcit marroquí que lluitaven al servei dels nacionalistes espanyols. El mateix dia de l'entrada de les forces de Franco a Barcelona, el 26 de gener de 1939, es va fer càrrec de la reorganització de *La Vanguardia* el falangista José Antonio Giménez-Arnau, «jefe del Servicio Nacional de Prensa».

La premsa democràtica catalana fou una de les grans víctimes del règim franquista. L'any 1939, els guanyadors de la guerra espanyola decidiren quins diaris es podien publicar. A Barcelona tan sols foren autoritzats, sota condicions molt severes, *La Vanguardia* (des del 27 de gener, amb l'afegit d'«Espanola» com a adjectiu adjunt al nom de capçalera), *El Correo Catalán* (des del 14 de febrer, després d'un número espontani el 27 de gener) i *El Noticiero Universal* (el 14 de febrer).

S'hi afegí *Solidaridad Nacional* (14 de febrer), diari del nou règim (el Movimiento Nacional) que ocupà els tallers de *Solidaridad Obrera*, el diari que havia estat portaveu del sindicat anarquista.

Després, durant els primers anys, sortiren *Diario de Barcelona* (24 de novembre de 1940) i *La Prensa* (28 de maig de 1941), diari de la nit del Movimiento Nacional. *El Día Gráfico* va sortir el 27 de gener amb un número de circumstàncies, però no fou autoritzat a continuar.

Els diaris de les altres ciutats catalanes foren prohibits i el règim dictatorial en va treure de nous aprofitant les infraestructures dels extingits. A Girona va sortir *Los Pirineos* (17 d'abril de 1939), substituït per *Los Sitios* (1 de gener de 1943); a Lleida es publicà *La Mañana* (20 de desembre de 1938) i a Tarragona s'edità *Diario Español* (17 de gener de 1939), tots diaris del Movimiento Nacional franquista, igual que les publicacions organitzades per a altres ciutats de Catalunya.⁴²

A la vista d'aquestes dades, queda clar que la premsa en català fou víctima del franquisme per partida doble dins del conjunt de la premsa catalana. En fou víctima política, com tota la premsa democràtica, pel fet de quedar sotmesa als severs rigors d'una censura extrema, i víctima nacional pel fet de quedar totalment anul·lada, a la força, l'expressió periodística en llengua catalana.

La dictadura franquista va anorrear, doncs, la funció que exercia el periodisme com a eina indispensable en els progressos de les diverses etapes del procés discontinu de redreçament cívic i cultural de Catalunya, procés que hem tardat massa a poder recuperar.

L'estreta relació funcional i instrumental que té el sistema periodístic respecte a la política el fa particularment vulnerable quan hi ha una dictadura.

L'evolució dels periòdics en català durant aquesta llarga història que va de 1868 a 1939 és prou reveladora de les capacitats de Catalunya en aquest àmbit i d'unes tradicions sòlides i genuïnes que ens permeten albirar un avenir en el qual el diari seguirà sent la referència dins la nova constel·lació de mitjans de comunicació que integra premsa, ràdio, televisió i suports digitals.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] Joan TORRENT i Rafael TASIS. *Història de la premsa catalana*. Bruguera, Barcelona 1966, p. 21. Torrent i Tasis tracten de la premsa en català. Per a tots els diaris —en castellà i en català—, es pot consultar *200 anys de premsa diària a Catalunya*, a cura de Ramon Alberch i Josep M. Huertas, llibre editat per la Fundació Caixa Catalunya, l'Arxiu Històric de la Ciutat i el Col·legi de Periodistes de Catalunya, amb informació bàsica sobre centenars de diaris.
- [2] Josep M. FIGUERES. *Diario de Barcelona: 1792-1992, dos segles de premsa*. Rafael Dalmau, Barcelona 1992.
- [3] Josep Maria MIQUEL I VERGÉS. *La premsa catalana del vuit-cents*. Vol. I. Barcino, Barcelona 1937, p. 87. El terme «renaixentista» fa referència a la Renaixença catalana, nom amb què els historiadors de la nostra literatura han designat el procés de recuperació de la llengua i la literatura catalanes portat a terme sobretot a partir de la segona meitat del segle XIX.
- [4] Josep Maria de CASACUBERTA. «*Lo Verdader Català*», primer òrgan periodístic de la Renaixença. Barcino, Barcelona 1956.
- [5] Josep Maria CASASÚS. *Iniciación a la Periodística*. Teide, Barcelona 1988, p. 33.
- [6] Josep Maria CASASÚS. *El pensament periodístic a Catalunya*. Curial, Barcelona 1987.
- [7] Josep Lluís GÓMEZ MOMPART. *La gènesi de la premsa de masses a Catalunya (1902-1923)*. Pòrtic, Barcelona 1992.
- [8] Josep PELLA I FORGAS. «Periodisme. Estudis històrics del de Catalunya». *La Renaixensa*, any IX (1879).
- [9] Joan GIVANEL I MAS. *Bibliografia catalana. Premsa*. Institució Patxot, Barcelona 1931-1937. És l'obra cabdal de l'escola catalana en hemerografia registral i una de les primeres a escala internacional. Anteriorment, una exposició de 1930 revelà l'existència de 3.231 periòdics en 184 poblacions catalanes. Lluís BERTRAN I PIJOAN. *Premsa de Catalunya*. Ajuntament de Barcelona, Barcelona 1931.
- [10] Jaume GUILLAMET. *L'arrencada del periodisme liberal. Política, mercat i llengua a la premsa catalana, 1833-1897*. Eumo, Vic 2010, p. 98.
- [11] Josep M. FIGUERES. *El primer diari en llengua catalana: «Diari Català» (1879-1981)*. Institut d'Estudis Catalans,

- Barcelona 1999; Valentí ALMIRALL. *Articles polítics: «Diari Català» (1979-1881)*. A cura de Josep M. Figueres. La Magrana, Barcelona 1984. El *Diari Català* introduí el positivisme, l'evolucionisme i la novel·la realista. Almirall, procedent del republicanisme federal, fou el forjador del primer catalanisme polític amb el Centre Català el 1882.
- [12] Josep M. FIGUERES. «*La Renaixensa*», «Diari de Catalunya», 1881-1905. Rafael Dalmau, Barcelona 1981.
- [13] Josep Maria FIGUERES. *La Veu de Catalunya (1899-1937)*. Base i Ajuntament de Barcelona, Barcelona 2014.
- [14] Lluís SOLÀ I DACHS. *Història dels diaris en català*. EDHASA, Barcelona 1976; Alba ARENAS SALVAT. «*El Poble Català*». Treball de la Universitat Pompeu Fabra, Barcelona 1996. Claudi Ametlla, que hi treballà, ens ha deixat un retrat del diari al primer volum de les seves *Memòries polítiques, 1890-1917*. Pòrtic, Barcelona 1963; Joan B. CULLA i Àngel DUARTE. *La premsa republicana*. Diputació de Barcelona i Col·legi de Periodistes de Catalunya, Barcelona 1990.
- [15] Jaume Guillet. *La premsa a Catalunya*. Col·legi de Periodistes de Catalunya, Barcelona 1988.
- [16] Josep Maria CASASÚS. *El periodisme a Catalunya*. Plaza & Janés, Barcelona 1988; GAZIEL. *Història de «La Vanguardia» i nou articles sobre periodisme*. Empúries, Barcelona 1994.
- [17] Josep MORATÓ I GRAU. *Com és fet un diari*. Ricard Duran i Alsina impressor, Barcelona 1918, p. 8.
- [18] Ramon PLA I ARXÉ. *El núcleo intelectual de «L'Avenç» en la evolución de la Renaixença al Modernisme*. Tesi doctoral de la Universitat de Barcelona, 1976; Albert BALCELLS. *Jaume Massó i Torrents, de «L'Avenç» a l'Institut d'Estudis Catalans*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2013.
- [19] Josep Lluís MARFANY. «*Juventut*, revista modernista». *Serra d'Or*, núm. 233.
- [20] Enric PRAT DE LA RIBA. *Obra completa*. A cura d'Albert Balcells i Josep M. Ainaud. Institut d'Estudis Catalans i Proa, Barcelona 1998-2000. 3 v.
- [21] D. C. MUECKE. *The Compass of Irony*. Methuen, Londres 1969; Vítor Manuel de AGUIAR E SILVA. *Teoría de la Literatura*. Gredos, Madrid 1972; Wayne C. BOOTH. *A Rhetoric of Irony*. The University of Chicago, Chicago 1974; Chaïm PERELMAN i Lucie OLBRECHTS-TYTECA. *Traité de l'Argumentation*. Éditions de l'Université de Bruxelles, Brussel·les 1988.
- [22] El *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* dedicà a la *Revista de Catalunya* unes jornades les ponències de les quals foren recollides al número 23 de l'esmentat *Butlletí* l'any 2012.
- [23] Jaume CAPDEVILA (ed.). «*L'Esquella de la Torratxa*», 60 anys d'història catalana (1879-1939). Efadós, El Papiol 2013.
- [24] Jaume CAPDEVILA, «*Cu-Cut!*». *Sàtira política en temps trasbalsats (1902-1912)*. Efadós, El Papiol 2012.
- [25] Joan PERUCHO, «*Papitu*». Tàber, Barcelona 1968. Lluís SOLÀ I DACHS. «*Papitu*». Dux, Barcelona 2008. Jaume CAPDEVILA (ed.). *Papitu: sàtira, erotisme i provocació (1908-1937)*. Efadós, El Papiol 2014.
- [26] Lluís SOLÀ I DACHS. «*El Be Negre*». Bruguera, Barcelona 1967. Edició facsimil de la revista per EDHASA, Barcelona 1977.
- [27] Isabel SEGURA. *Els feminismes de Feminal*. Institut Català de les Dones, Barcelona 2007; Isabel SEGURA, *Revistes de dones, 1846-1935*. EDHASA, Barcelona 1984.
- [28] Jordi CASTELLANOS (ed.). «*En Patufet*», cent anys. *La revista i el seu impacte*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004.
- [29] Jan EKECRANTZ. «Construcció i recepció periodístiques: cròniques sobre la República». *Periodística*, núm. 4 (1991); Jan EKECRANTZ i Tom OLSSON. *Mellan makt och marinad. En studie av nyhetsjournalistiken*. Maktutredningen, Estocolm 1990.
- [30] Enric MARÍN. *La premsa diària de Barcelona durant la Segona República, aproximació històrica i anàlisi formal*. Tesi de la Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 1990.
- [31] *La premsa d'Esquerra Republicana de Catalunya*. Barcelona, 30 d'octubre de 2009. Museu d'Història de Catalunya, Fundació Josep Irla, Memorial Democràtic i Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 2009.
- [32] Joan Manuel TRESSERRAS. «*D'Ací D'Allà*»: *aparador de la modernitat (1918-1936)*. Llibres de l'Índex, Barcelona 1993. Edició facsimil en quatre volums per Àmbit, Barcelona 1995-1996.
- [33] Carles SINGLA. «*Mirador*» (1929-1937): *un model de periòdic al servei d'una idea de país*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2006.
- [34] Josep M. FIGUERES, *12 periodistes dels anys trenta*. Diputació de Barcelona, Barcelona 1994.
- [35] Irene POLO. *La fascinació del periodisme. Cròniques*. Edició a cura de Glòria Santa-Maria i Pilar Tur. Quaderns Crema, Barcelona 2003.
- [36] Elvira ALTÉS. *Les periodistes en els temps de la Segona República*. Col·legi de Periodistes i Diputació de Barcelona, Barcelona 2007; Neus REAL. *Aurora Bertrana, periodista dels anys trenta, selecció de textos*. Fundació Valví, Girona 2007.
- [37] Josep M. FIGUERES. *Aproximació a la premsa a Catalunya durant la Guerra Civil*. Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 1997; Josep M. FIGUERES. *Periodisme en la Guerra Civil (1936-1939)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2010; Maria CAMPILLO. *La premsa a Barcelona, 1936-1939*. Centre d'Història Contemporània, Barcelona 1979. Per al fotoreportatge, vegeu *Agustí Centelles (1909-1985)*. *Fotoperiodista*. Fundació Caixa de Catalunya, Barcelona 1988.
- [38] Emili GUASCH. *La premsa del PSUC: catàleg de les publicacions periòdiques del Partit Socialista Unificat*. Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 1999.
- [39] Jordi SABATER. *Anarquisme i catalanisme. La CNT i el fet nacional català durant la Guerra Civil*. Edicions 62, Barcelona 1986.

- [40] Susanna TAVERA. *Solidaritat Obrera, el fer-se i desfer-se d'un diari anarcosindicalista, 1915-1939*. Diputació de Barcelona i Col·legi de Periodistes de Catalunya, Barcelona 1992.
- [41] Pere VOLTES. «*La Vanguardia* durante la Guerra Civil española». *Cuadernos de Historia Económica*, vol. XI (1974).
- [42] Josep Maria CADENA. «La premsa prohibida pel franquisme». *Annals del Periodisme Català. Premsa i Guerra Civil*, núm. 10 (gener-març 1987).

NOTA BIOGRÀFICA

Josep Maria Casasús (Barcelona, 1944), periodista i catedràtic d'universitat. Doctor en ciències de la informació. Ha estat degà de la Facultat de Comunicació de la Universitat Pompeu Fabra. Fou president de la Societat Catalana de Comunicació i de la Sociedad Española de Periodística i primer degà de Periodisme a la Universitat Pompeu Fabra (UPF). És membre numerari de l'Institut d'Estudis Catalans. Ha rebut la Creu de Sant Jordi i la distinció Jaume Vicens Vives a la qualitat docent universitària.